

C. AUTOREFERATY PRAC DOKTORSKICH

HANNA BATOROWSKA

Jan Nepomucen Bobrowicz — polski wydawca i księgarz w Saksonii w czasach Wielkiej Emigracji*

Z Wielką Emigracją związanych było wielu wybitnych polskich wydawców i księgarzy. Często wiedza nasza o nich ogranicza się do informacji zawartych w biogramach powstałych w końcu XIX lub na początku XX wieku. Tymczasem ze względu na rolę, jaką odegrali w propagowaniu literatury polskiej, działalność ich zasługuje na gruntowne studia i monograficzne opracowania. Należą do nich działający w Lipsku Jan Nepomucen Bobrowicz, Erazm Łukasz Kasprowicz i Paweł Rhode.

Niniejsza dysertacja jest pierwszą pracą monograficzną poświęconą działalności J.N. Bobrowicza w Saksonii. Celem przedstawionej tu rozprawy było opracowanie pierwszej, opartej na materiałach źródłowych, biografii J.N. Bobrowicza i ukazanie roli, jaką odegrał w dziejach drukarstwa polskiego. Starano się w niej wyjaśnić wiele krzywdzących opinii i fałszywych sądów sformułowanych przez współczesnych, a utrwalonych i powtarzanych do dzisiaj.

J.N. Bobrowicz początkowo był krakowskim kompozytorem i wirtuozem gry na gitarze, podczas Powstania Listopadowego adiutantem gen. J. Bema i bohaterem bitwy pod Grochowem. Na emigracji popularność zyskał jako redaktor kieszonkowych

edycji dzieł klasyków polskich, a także właściciel lipskiej "Księgarni Zagranicznej". Nic zatem dziwnego, że nazwisko jego można spotkać w różnych opracowaniach z zakresu literatury, nauki, księgarstwa, historii książki, muzyki itp. Wspominają o nim w swych artykułach przede wszystkim Z. Walczy, S.P. Koczorowski, A. Stekert, P. Chmielowski i A. Sowiński. O Bobrowiczu traktują również publikacje poświęcone polskim księgarzom emigracyjnym, głównie A. Kłossowskiego, S. Kubowa i A. Krawczyńskiego. Nie są to jednak teksty poświęcone wyłącznie właścicielowi "Librairie étrangère", lecz wymieniające go okazjonalnie pośród innych przedstawicieli polskiego księgarstwa na obczyźnie. W podobny sposób charakteryzują jego sylwetkę publikacje R. Ergetowskiego, S. Kubowa, B. Londyńskiego i P. Roguskiego. Nie ukazała się natomiast żadna publikacja poświęcona wyłącznie osobie Bobrowicza, prezentująca zarazem jego pisarski i edytorski dorobek.

Napisanie dysertacji o trwającej 49 lat działalności Bobrowicza w dwóch największych miastach Saksonii, Lipsku i Dreźnie, wymagało studiów źródłowych przeprowadzonych głównie na terenie Niemiec. Poza poszukiwaniami dokonanymi bezpośrednio w zbiorach archiwalnych obu wymienionych miast, korzystano również z pisemnych odpowiedzi na kwerendy skierowane do różnych niemieckich instytucji. Po uzyskaniu wskazówek ze Staatliche Archivverwaltung, działającego przy Ministerstwie Spraw Wewnętrznych w Poczdamie, rozpoczęto właściwe prace badawcze

Wertowanie kartotek i akt zgromadzonych w Staatsarchiv Dresden pozwoliło na zapoznanie się z pismami odnoszącymi się do pobytu Bobrowicza w Saksonii. Przechowywane są one w zespołach: "Polnische Emigranten", "Politische Polizeiangelegenheiten", "Kreishauptmanschaft Leipzig" oraz "Landesjustizkollegium. Bundeszentralbehörde". Również wiele interesujących materiałów o najbliższej rodzinie Bobrowicza jest zachowanych w dreźnieńskim Stadtarchiv. Do najważniej-

szych należą teki "Bürger und Gewerbeakte" z aktami dotyczącymi Marie Therese, Josepha Wladislawa, Emilie Agnes i Johanna Adama Stanislausa Bobrowiczów. Przechowywana jest tam również księga "Standesamt Nachrichten vom Jahre 1881" z zapisem aktu zgonu Jana Nepomucena. Poza archiwaliami w Dreźnie zapoznano się ze zbiorem dokumentów w Stadtarchiv Leipzig. Dzięki nim ustalono nieznane dotąd fakty związane z założeniem lipskiej "Librairie étrangere" i jej pierwszymi właścicielami oraz zebrano informacje o życiu osobistym jej dyrektora. Najciekawsze dokumenty mieszczą się w zespolach: "Polizeiamt der Stadt Leipzig", "Handlungsfirmer", "Prokurren" i "Firmenbuch den Handelsgericht". Sprawdzono również zasoby Staatsarchiv Leipzig, gdzie zgromadzone są akta firmy "Breitkopf und Härtel", oraz Zentral Staatsarchiv w Merseburgu.

W poszukiwaniu informacji o działalności koncertowej, edytorskiej i księgarskiej Bobrowicza nie pominięto takich instytucji, jak Musikbibliothek der Stadt Leipzig, Museum für Geschichte der Stadt Leipzig, Institut und Museum für Geschichte der Stadt Dresden, J.I. Kraszewski - Museum w Dreźnie oraz Museum der bildenden Künste Leipzig i Künsterstichkabinett Dresden.

Zbierając źródła dotyczące prywatnego i zawodowego życia polskiego emigranta, nie ograniczono się do placówek archiwalnych i muzealnych. Poszukiwano ich także w Universitätsbibliothek w Lipsku i Sächsische Landesbibliothek w Dreźnie. Jedyne w Deutsche Bäckerei (Deutsches Buch und Schriftmuseum) natrafiono na dokument rękopiśmienny przydatny w niniejszej pracy. Była nim kopia pisma o powołaniu do życia firmy "Librairie étrangere", którego oryginał przechowywany jest w Stadtarchiv Leipzig.

Najwięcej szczegółów z życia osobistego polskiego edytora dostarczyły księgi i akta parafialne. W tym celu przeglądnięto rękopisy zgromadzone w Katholisches Propsteipfarrentamt oraz Kirchenbuchamt der Thomaskirche w Lipsku, dalej

w Verwaltung der katholische Friedhöfe i Dompferramt der Kathedrale w Dreźnie. Zanim jednak ustalono, że w urzędach tych przechowywane są poszukiwane akta, zapoznano się z kartotekami kościołów innych wyznań - luterańskich i protestanckich. Sprawdzono przeto wszystkie księgi zatytułowane "Taufregister", "Taufbuch", "Aufgebotsprotokolle", "Traubuch", "Registerbuch" i "Totenbuch"

Kwerendy przeprowadzano nie tylko w Niemczech, ale również we Francji i w Stanach Zjednoczonych. Odpowiedź z Polskiego Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu wyjaśniła m.in. kwestię dotyczącą ofiarowania Bibliotece Polskiej przez Bobrowicza wielu książek z nakładów "Librairie étrangere". Odpowiedź na kwerendę skierowaną do Działu Muzycznego Biblioteki Kongresu w Waszyngtonie nadeszła po napisaniu dysertacji. Na jej podstawie ustalono bibliografię kompozycji gitarowych Bobrowicza wydanych nakładem lipskiej oficyny "Breitkopfa i Härtla"

Cenne źródła rękopiśmienne dotyczące tematu pracy zgromadzone są również w bibliotekach i archiwach polskich. Stanowią je przede wszystkim listy, rachunki księgarskie, protokoły i rejestry przechowywane w bibliotekach: Jagiellońskiej, Narodowej, PAN w Krakowie i Kórniku, PAN Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie. Nie można pominąć ważnych dokumentów, którymi dysponuje Państwowe Archiwum w Krakowie, zgromadzonych w zespołach: "Akta Towarzystwa Przyjaciół Muzyki", Acta Specialia des Königlich-landrathlichen Amtes zu Pless", "Księgi matrykalne parafii krakowskich"

Wymienione powyżej źródła rękopiśmienne nie pozwoliłyby na pełną rekonstrukcję życia i działalności Bobrowicza, gdyby nie cenne XIX-wieczne publikacje. Zaliczyć do nich można lipską "Allgemeines Adresbuch für den Deutschen Buchhandel den Antiquar, Musikalien, Kunst und Landkarten Handel" oraz

w kilku zmieniających się wersjach tytułowych "Leipziger Adresbuch" i "Dresdener Adresbuch".

Na podstawie wspomnianych druków i manuskryptów próbowano przedstawić najważniejsze przedsięwzięcia i wydarzenia z życia polskiego tułacza nad Elsterą i Elbą. W opisie tym jest jednak sporo nie wyjaśnionych problemów. Dotyczą one m.in. działalności drezdeńskiej filii "Księgarni Zagranicznej", działalności "Librairie étrangere" w Lipsku po 1860 roku, przyczyn dla których żaden z synów Bobrowicza nie kontynuował jego pracy edytorsko-księgarskiej. Ze względu na brak materiałów źródłowych zapewne nigdy nie otrzymamy odpowiedzi na szereg postawionych w dysertacji pytań.

Ponieważ nie odnaleziono archiwum istniejącej ok. 30 lat firmy "Librairie étrangere", przeto określając jej miejsce w emigracyjnym ruchu wydawniczo-księgarskim, wzięto pod uwagę głównie asortyment księgarni, druki wydane jej nakładem, opinie o firmie i jej właścicielu formułowane przez polskich i niemieckich księgarzy oraz artykuły krytyczne zamieszczane na łamach czasopism krajowych i emigracyjnych o podejmowanych przez Bobrowicza przedsięwzięciach edytorskich. Wykorzystano również czasopisma niemieckie, np. "Jahrbücher für Slavische Literatur, Kunst und Wissenschaft".

Prowadzone badania wymagały zastosowania różnych metod, w zależności od zaistniałych warunków, np. metody historycznej, analizy tekstu, porównawczej, statystycznej itp. Najbardziej pracochłonne okazało się odczytanie tekstów rękopiśmiennych, głównie niemieckich akt kancelaryjnych oraz listów pisanych niezgrabną angielszczyzną i francuszczyzną.

Dysertacja podzielona została na trzy podstawowe części, z których każda wyznacza zasadniczy okres w życiu Bobrowicza. Pierwszą z nich określają lata 1831 - 1848. Graniczne daty oznaczają przybycie adiutanta gen. Bema wraz z polskimi wychodźcami do stolicy Saksonii, uzyskanie przez niego praw obywatelskich w Lipsku i nabycie firmy "Librairie étrangere". Okres ten omówiony został w rozdziale II po-

dzielonym dodatkowo na sześć ważniejszych podrozdziałów. Przedstawiono w nich trwającą 17 lat batalię Bobrowicza o przyznanie praw przysługujących poddanym Saksonii. Dużo uwagi poświęcono toczącemu się przeciwko niemu dochodzeniu, które miało miejsce na przełomie lat 1834/1835. Krakowski emigrant oskarżony został wówczas przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Dreźnie o zdradę stanu i osadzony w areszcie śledczym. Jednak ze względu na brak wystarczających dowodów uniewinniono go. Wiele miejsca przeznaczono także na omówienie związków łączących Bobrowicza z pracodawcami, czyli firmą "Breitkopf und Härtel". Zwrócono szczególną uwagę na podejmowane przez niego w tym przedsiębiorstwie inicjatywy wydawnicze.

Następny okres przypada na lata 1848 - 1860. Tego właśnie przedziału czasowego dotyczą trzy kolejne rozdziały (III - V), z których każdy składa się z trzech podrozdziałów. Zostały w nich przedstawione dzieje "Librairie étrangere", scharakteryzowano też jej asortyment i omówiono politykę wydawniczo-księgarską polskiego edytora. Nie sposób oddzielić tych problemów od wpływu, jaki wywierały na nie współpraca Bobrowicza z oficyną Härtlów oraz kierownictwo przedsiębiorstwem Philippa von Kincel i Johanne Christiane Cichorius. Dlatego też nie można rozgraniczać przedsięwzięć podejmowanych przez niego w okresie zatrudnienia w firmie "Breitkopf und Härtel" od inicjatyw realizowanych w "Librairie étrangere". Tym bardziej, że ta ostatnia powstała w 1842 roku, a Bobrowicz jako jej dyrektor nadal pozostawał pracownikiem braci Härtlów. Tak więc rok 1848 oznacza tylko prawne przejęcie firmy przez jej dotychczasowego zarządcę. Natomiast rok 1860 łączy się z faktem zamknięcia księgarni z powodu niewypłacalności jej właściciela.

Pomimo bankructwa Bobrowicz nie zrezygnował z wykonywanego zawodu. W 1859 roku otworzył w Dreźnie filię lipskiej "Księgarni Zagranicznej". Trzecia część pracy poświęcona została właśnie pobytowi wydawcy w królewskim mieście

nad Elbą. Były to lata 1858 - 1881. Wyjaśnić należy, że od 1858 do 1863 roku oba miasta saksońskie uważały Bobrowicza za swojego mieszkańca, chociaż oficjalnie opuścił on Lipsk w 1858 roku. Od tego czasu większość interesów zawodowych wiązała go bardziej ze stolicą Saksonii niż z Lipskiem. Dlatego też te dwa okresy w jego życiu zazębiają się. W Dreźnie Bobrowicz pozostał do końca życia. Zmarł tam dnia 2 listopada 1881 roku; data jego śmierci stanowi granicę trzeciego z ustalonych w pracy okresów. Ostatni, VI rozdział został - jak poprzednie - podzielony na trzy podrozdziały. Przedstawiono w nich obok działalności księgarskiej również sytuację rodzinną Bobrowicza.

W rozprawie celowo pobieżnie potraktowano wydarzenia związane z pobytem Bobrowicza w kraju (lata 1805 - 1831). Nic bowiem nie wskazywało wówczas na to, że przyszłość tego krakowianina związana będzie z dziejami polskiej książki na obczyźnie. Okres ten bardziej interesować może historyków muzyki zajmujących się kompozytorami i wirtuozami gry na gitarze oraz ich koncertami.

Dopełnienie tekstu zasadniczego stanowią tabele umieszczone w rozdziale IV, zawierające zestawienia ilościowe odnoszące się do druków komisowych i nakładowych tworzących asortyment "Księgarni Zagranicznej". Włączono też w tekst każdego rozdziału materiał ilustracyjny. Pracę uzupełniają aneksy, na które składają się: wykaz druków wydanych lub opracowanych przez Bobrowicza w Lipsku, tabele charakteryzujące asortyment "Księgarni Zagranicznej" oraz tekst umowy autorskiej zawartej pomiędzy F. Wężykiem a J.N. Bobrowiczem.

W historii polskiej książki emigracyjnej Bobrowicz pozostał głównie edytorem. Jego nakłady, chociaż tematycznie nie związane z emigracją, chroniły ją przed utratą więzi z kulturą narodową. Szereg wydanych przez niego dzieł opisywało minioną świetność narodu polskiego, przypominało tradycje przodków, podkreślało wartość języka ojczystego i

zwracało uwagę na twórczość pisarzy i poetów związanych z krajem. Swoją działalnością edytorską oddał kulturze polskiej wielkie zasługi. Przybliżenie sylwetki zapomnianego już dziś księgarza i wydawcy emigracyjnego stało się więc sprawą istotną dla dopełnienia dziejów polskiego księgarstwa na obczyźnie. Przedstawiona rozprawa o losach lipskiej "Librairie étrangère" i jej właścicielu Janie Nepomucenie Bobrowiczu miała właśnie to zadanie.

PRZYPISY

² Autoreferat pracy doktorskiej, której obrona odbyła się w dniu 15 grudnia 1988 r. na Wydziale Humanistycznym Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. KEN w Krakowie. Promotor: doc. dr hab. Ryszard Ergetowski; recenzenci: prof. dr hab. Jerzy Jarowiecki, prof. dr hab. Othmar Feyl (Berlin).